

Recenzja

P.M. Blau (2009). *Wymiana i władza w życiu społecznym* (przeł. A. Psuty-Zajac, P. Zajac). Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos

Piszący niniejsze słowa chciałby zwrócić uwagę na wybrane zagadnienia zawarte w publikacji, która po raz pierwszy w języku angielskim ukazała się prawie pół wieku temu¹. Z pozoru dzieło to może wydawać się książką powszechnie znaną, z której wiedzę i inspirację czerpało już kilka generacji przedstawicieli nauk społecznych. Jednak w kontekście współczesnych dyskusji w kręgach przedstawicieli nowej ekonomii instytucjonalnej, której podstaw rozwoju należy szukać w dostrzeżeniu znaczenia instytucji w procesach ekonomicznych², warto sięgnąć do założeń teorii wymiany rozumianej jako elementarny proces życia społecznego. Pretekstem napisania niniejszej recenzji było również pojawienie się w 2009 r. polskiego tłumaczenia dzieła P.M. Blaua³. Ten wybitny przedstawiciel nauk społecznych, z którego dorobku inspirację mogą czerpać socjologowie, psychologowie czy ekonomiści, zajmował się m.in. problematyką biurokracji, organizacji, teorią wymiany społecznej oraz makrostrukturalną teorią relacji międzygrupowych. W niniejszej recenzji chciałbym skupić się na wybranych elementach książki P.M. Blaua, tj. zagadnieniach teorii wymiany, teorii makrostruktury oraz na instytucjach.

1. Teoria wymiany

Jednym z elementów publikacji mogących przyciągnąć uwagę czytelnika jest z pewnością próba naszkicowania związku pomiędzy teorią wymiany, którą Blau zainteresował się na początku swojej kariery naukowej, a teorią makrostrukturalną, nad którą prace zakończył trzydzieści lat później. Autor książki pt. *Wymiana i władza w życiu społecznym* podejmuje problematykę mikrosocjologicznej analizy procesów wzajemności i równowagi, co stanowi podstawę do rozwinięcia niektórych zagadnień teoretycznych z zakresu makrosocjologicznych badań struktury społecznej. Jednocześnie omawiane dzieło jest świadectwem ewolucji poglądów Blaua. We wprowadzeniu do drugiego wydania książki⁴ autor wyjaśnia, jak zmieniły się jego poglądy w kontekście teorii socjologicznej w ciągu 20 lat od pierwszej edycji. Warto zwrócić uwagę na zakwestionowanie założenia, że fundamentem teorii makrosocjologicznej jest mikrosocjologia. Autor podkreśla, że makrosocjologiczna i mikrosocjologiczna analiza powinny wykorzystywać różne podejścia teoretyczne i pojęcia, gdyż prezentują zupełnie odmienne perspektywy życia społecznego. Mimo iż te ujęcia trudno nałożyć na siebie, zarazem nie istnieją między nimi sprzeczności.

Według Blaua wymianę społeczną można uznać za formę pośrednią między transakcją ekonomiczną a relacjami o charakterze osobistym. W odróżnieniu od transakcji ekonomicznych wymianę społeczną charakteryzują samostanne elementy. Istotne są przy tym korzyści o wartości zewnętrznej, co z kolei kontrastuje

¹ Tj. w 1964 r.

² Jak to ujął R.C.M. Matthews: a) „instytucje mają znaczenie” (*institutions do matter*); b) uwarunkowania instytucjonalne mogą być analizowane przy wykorzystaniu narzędzi dostępnych w teoriach ekonomicznych (*the determinants of institutions are susceptible to analysis by the tools of economic theory*); Matthews 1986, s. 903–918.

³ Polski przekład na podstawie: P.M. Blau (1986). *Exchange and Power in Social Life*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.

⁴ Z 1986 r., na podstawie którego powstało omawiane polskie tłumaczenie.

z relacjami obopólnego przyciągania i wsparcia w relacjach uczuciowych. Konsekwencją procesów wymiany społecznej jest powstanie nieokreślonych zobowiązań, których egzekwowanie opiera się na zaufaniu, a nie na wiążących umowach, jak w przypadku transakcji ekonomicznych (Blau 2009, s. 116). Autor zwraca uwagę na zasadnicze znaczenie procesów wymiany społecznej. Uważa, że jest ona prototypem zjawiska społecznego i elementarnym procesem życia społecznego. Istotne jest rozumienie wymiany jako procesu społecznego „(...) o centralnym znaczeniu dla życia społecznego, który jest pochodną procesów prostszych i z którego z kolei wywodzą się procesy bardziej złożone” (s. 29). Autor podważa jej redukcję dokonaną przez G.C. Homansa do psychologicznych motywów jednostek (s. 4–5). Wymiana społeczna leży u podstaw zarówno relacji grupowych, jak i międzyjednostkowych. Odnosi się bezpośrednio do procesów swobodnych transakcji między co najmniej dwiema osobami, gdzie następuje zależność zachowania osoby od postępowania innych, co z kolei jest uwarunkowane przeszłymi i oczekiwanymi interakcjami między tymi osobami (s. 4). P.M. Blau pisze o dwóch warunkach postępowania niezbędnych do zaistnienia wymiany społecznej. Po pierwsze, musi być ono ukierunkowane na cele, które można osiągnąć jedynie przez interakcje z innymi. Po drugie zaś, wybór środków musi zostać podporządkowany osiągnięciu tych celów (s. 30).

2. Teoria wymiany a teoria makrostruktury

Drugim elementem książki *Wymiana i władza w życiu społecznym*, na który chciałbym zwrócić uwagę, są rozważania P.M. Blaua na temat struktur złożonych. Przedmiotem zainteresowania teorii makrostruktury⁵ jest struktura

⁵ Makrostruktura może być rozumiana jako „...rozkład członków populacji według wszystkich parametrów nominalnych i stopniowalnych, które rozróżniają ludzi” (Turner 2008, s. 616). Zgodnie z tym podejściem członków danej populacji można podzielić według parametrów nominalnych (cechy odróżniające za pomocą ogólnych kategorii, jak np. płeć) oraz parametrów stopniowalnych (rozróżnienie za pomocą przyjętej skali, np. wiek, dochód).

socjalna wielkich populacji, za pomocą której można wyjaśnić funkcjonowanie wzorów (struktury) relacji społecznych. W tym kontekście Blaua interesuje zróżnicowanie ludzi pod wieloma względami, w tzw. strukturze pozycji społecznych, przy czym dana jednostka może znajdować się na wielu różnych pozycjach. Zdaniem autora „(...) struktura społeczna określana być może jako wielowymiarowa przestrzeń pozycji społecznych, w których ludzie są rozmieszczeni i pomiędzy którymi zaobserwować można występowanie stosunków społecznych określonej częstości” (Blau 2009, s. 6–7).

Wskazując na różnice między teorią wymiany a teorią makrostrukturalną piszę, że „(...) teoria wymiany analizuje wzajemne pobudki podtrzymujące relacje społeczne, podczas gdy teoria makrostrukturalna wyjaśnia zewnętrzne naciski, które struktura populacji nakłada na relacje społeczne” (s. 9). W teorii makrostruktury autor zakłada, iż relacje wewnątrzgrupowe zachodzą częściej niż relacje międzygrupowe, a ta przewaga jest utrzymywana dzięki naciskom istniejącym wewnątrz grupy. Źródła nacisków są z kolei zakorzenione w procesach wymiany społecznej (częstsze wchodzenie w relacje społeczne z członkami własnej grupy i potępienie wchodzenia w relacje z jednostkami z grup zewnętrznych).

3. Teoria makrostruktury a instytucje

Teoria makrostruktury może być niejako pretekstem do rozważań na temat rozumienia i znaczenia instytucji⁶. Jak wskazuje M.P. Blau w innym ze swoich artykułów (2006), stosunki społeczne w makrostrukturach⁷ są sformułowa-

⁶ Zgodnie z podejściem D. Northa możemy powiedzieć, że instytucje to określony zestaw zwyczajów, norm, procedur, ustalonych praktyk, reguł i przepisów, które regulują relacje i interakcje pomiędzy jednostkami, grupami i organizacjami.

⁷ P.M. Blau wskazuje, że makrostruktury składają się z wzajemnie powiązanych struktur społecznych, a mikrostruktury to wzajemnie powiązane jednostki.

⁸ Warto w tym miejscu wspomnieć, że na wartości i normy, jako czynniki regulujące stosunki wymiany i odróżniające wymianę międzyludzką od tej występującej w świecie zwierząt, zwracał uwagę C. Levi-Strauss (antropologiczna teoria wymiany).

ne przez wartości kulturowe i normy⁸. Zastępują one niejako bezpośrednie interakcje zachodzące w małych zbiorowościach, o których pisał m.in. G.C. Homans. Te wartości i normy, ulegając pewnym modyfikacjom, są przekazywane kolejnym pokoleniom. Decydują one o przebiegu życia społecznego oraz o formach społecznych powstających w poszczególnych grupach (Blau 2006, s. 93–101). Normy ustala się m.in. w związku z koniecznością ograniczania zakresu dozwolonego zachowania. W konsekwencji funkcjonowania norm społecznych bezpośrednie transakcje pomiędzy jednostkami są zastępowane wymianą pośrednią. Jak wskazuje Blau „normy społeczne są niezbędne, aby przeszkodzić działaniom umożliwiającym jednostkom osiągnięcie indywidualnych korzyści kosztem wspólnych interesów zbiorowości” (s. 96). Ich tworzenie wynika z konieczności ochrony procesów wymiany społecznej przed aspołecznymi zachowaniami (np. przemoc fizyczna) oraz innymi zjawiskami stojącymi w sprzeczności z podstawowymi wartościami kulturowymi. W przypadku braku norm, negatywne procesy związane z istnieniem władzy zwierzchniej oraz lepszej pozycji przetargowej mogłyby podważyć zaufanie niezbędne w wymianie społecznej, przez co przestałaby być ona mechanizmem samoregulującym (s. 93–101).

Założenia teorii makrostruktury pozwoliły wyprowadzić autorowi podstawowe cechy dużych zbiorowości. Zaliczył do nich:

- kluczową rolę wspólnych wartości w procesach społecznych⁹;
- instytucjonalizację nakładającą ograniczenia na różne aspekty funkcjonowania zbiorowości;
- spostrzeżenie, że składniki wielkich struktur społecznych (podstruktury) są także strukturami społecznymi; współzależność podstruktur ujawnia złożoność struktury społecznej i jest podstawowym źródłem zmiany społecznej (Blau 2009, s. 249).

Rozważania na temat znaczenia norm i wartości w strukturach złożonych prowadzą do podkreślenia wagi instytucji społecznej. Autor twierdzi, że jej powstanie jest konieczne do zachowania określonego ładu społecznego (wartości i przekonań kulturowych) dla przyszłych

pokoleń (s. 242). W związku z instytucjonalizacją, przez którą rozumie utrwalenie elementów struktury społecznej w kolejnych pokoleniach, możliwe jest funkcjonowanie zorganizowanej społeczności przez wiele generacji przy niezmiennych się zasadach, które rządzą relacjami społecznymi i wzorami zachowań. W tym celu muszą być spełnione trzy warunki. Po pierwsze, konieczna jest formalizacja i wpisanie w warunki historyczne wzorów zinstytucjonalizowanego życia społecznego¹⁰, po drugie, wartości społeczne muszą zostać przekazane w procesie socjalizacji¹¹, i wreszcie, grupy dominujące w danych społecznościach muszą być zainteresowane podtrzymaniem tych wzorów¹² (s. 243–245).

Takie założenia pozwoliły autorowi na dokonanie klasyfikacji instytucji społecznych, które podzielił na:

- integracyjne (utrwalające wartości i chroniące wyróżniający charakter, np. instytucje rodzinne, religijne);
- służące ochronie układów społecznych powstałych w celu produkcji i dystrybucji niezbędnych udogodnień społecznych (np. instytucje ekonomiczne, edukacyjne);
- służące podtrzymywaniu władzy zwierzchniej i organizacji potrzebnych do mobilizacji środków oraz koordynacji działań zbiorowych w dążeniu do społecznych celów (np. polityczna organizacja społeczeństwa, trwałe zasady zarządzania i administracji, jakimi kierują się firmy, związki, stowarzyszenia zawodowe);
- „komponent antyinstytucjonalny” złożony z wartości i ideałów, które nie zostały jeszcze zrealizowane, a stanowią podstawowe źródło zmiany społecznej (ruchy opozycyjne) (Blau 2009, s. 246–248).

¹⁰ Mogą być one przekazywane w formie ustnej lub poprzez dokumenty pisane.

¹¹ Socjalizacja może przykładowo polegać na (często nieświadomym) przekazywaniu przez rodziców dzieciom norm i wartości, które dominują w danym kręgu społecznym.

¹² Innymi słowy musi zachodzić zakorzenienie w strukturach władzy określonych wartości i norm.

⁹ Wspólne wartości mają również znaczenie, choć już nie kluczowe, w funkcjonowaniu mniejszych grup.

4. Podsumowanie

Istnieje kilka powodów, dla których warto sięgnąć po książkę pt. *Wymiana i władza w życiu społecznym*. Jej lektura pozwala włączyć się w szerszy kontekst związany z procesami społecznymi, zarówno z perspektywy mikro-, jak i makrosocjologicznej, a także będącą cechą struktur złożonych instytucjonalizacją ograniczającą niektóre formy aktywności zbiorowości. Istotne z punktu widzenia piszącego niniejsze słowa było ukazanie wymiany w ujęciu P.M. Blaua. Uważa on, że wymiana społeczna to prototyp zjawiska społecznego oraz elementarny proces społeczny „(...) o centralnym znaczeniu dla życia społecznego, który jest pochodną procesów prostszych i z którego z kolei wywodzą się procesy bardziej złożone” (Blau 2009, s. 29). Wymiana społeczna leży u podstaw zarówno relacji grupowych, jak i międzyjednostkowych.

Bazując na spostrzeżeniach autora, można obserwować i badać inne procesy społeczne. W kontekście rozważań o teorii wymiany i teorii makrostruktury istotne jest spostrzeżenie zalecające ostrożność w wyciąganiu wniosków o sferze makro na podstawie stwierdzeń funkcjonujących w obszarze mikro. Te dwie sfery wzajemnie się nie wykluczają, należy je traktować jako paralelne i wzajemnie się uzupełniające, lecz do prawidłowego zdiagnozowania zachodzących w nich zjawisk konieczne jest stosowanie różnych podejść. Istotna różnica pomiędzy teorią makrostrukturalną a innymi podejściami to konieczność wejścia na wyższy poziom ogólności w celu wychwycenia prawidłowości, którymi rządzą się duże społeczności. W tym przypadku badane są ogólne kategorie ludzi oraz ogólne miary wskazujące na powiązania międzyludzkie. P.M. Blau podkreśla także znaczenie norm i wartości dla dużych układów. Istnienie norm i wartości ogranicza zakres dozwolonego zachowania, na skutek czego bezpośrednie transakcje są zastępowane wymianą pośrednią.

Dla czytelnika interesujące może być także przesłedzenie ewolucji poglądów P.M. Blaua, poparte jego niemal półwieczną aktywnością badawczą, w szczególności w zakresie wspomnianej powyżej ograniczonej możliwości wprowadzania wniosków na poziomie makro na podstawie obserwacji sfery mikro. Z punktu

widzenia piszącego niniejsze słowa niezwykle istotne wydaje się wskazanie różnych fundamentów makro- i mikrosocjologii przy jednoczesnym stwierdzeniu możliwości pogodzenia tych teorii. Zatem istnienie różnych podstaw nie wyklucza związków pomiędzy tymi ujęciami.

Niezwykle cenne wydają się także spostrzeżenia P.M. Blaua w zakresie interakcji zachodzących w procesach wymiany społecznej. Obok właściwego doboru środków, stanowią one jeden z dwóch niezbędnych warunków zaistnienia wymiany społecznej. Interakcje w strukturach złożonych przyjmują formę pośrednią i zależą od istniejących norm oraz uwarunkowań kulturowych. Prowadzi to do stwierdzenia, że stosunki społeczne w makrostrukturach zachodzą w ramach instytucji.

Mnogość zagadnień istotnych z punktu widzenia przedstawiciela nauk społecznych, a także ich fundamentalne znaczenie z perspektywy prowadzenia badań, pozwalają polecić polskie wydanie książki P.M. Blaua jako cenną, a kto wie czy nie obowiązkową lekturę czytelników *Zarządzania Publicznego*.

Piotr Kopyciński¹³

Bibliografia

Blau P.M. (2006). *Wartości pośredniczące w wymianie w strukturach złożonych*, w: A. Jasińska-Kania i wsp. (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Blau P.M. (2009). *Wymiana i władza w życiu społecznym* (przeł. A. Psuty-Zajac, P. Zajac). Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos

Matthews R.C.O. (1986). „The economics of institutions and the sources of economic growth”, *The Economic Journal*, nr 96(384).

North D.C. (2006). *Efektowność gospodarcza w czasie*, w: A. Jasińska-Kania i wsp. (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Turner J.H. (2008). *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

¹³ Katedra Gospodarki i Administracji Publicznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.